

FURU ÁRPÁD

ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉG, ÉRTÉKVÉDELEM, KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS TOROCKÓN

Torockó tágabb környezetéhez képest jól megőrzött népi építészeti örökségéről többször és több kontextusban írtam. Először a *Művelődés* hasábjain hívtam fel 1993-ban a figyelmet arra, hogy az egészen különleges építészeti együttes egysége megbomlóban: azt, amit a kommunista rendszer lánctalpai megkíméltek, a „fejlődés”, a tulajdonosok korszerűsítési törekvéseinek hullámai sodorhatnak el (Furu 1993). A népszerűsítés, a szerveződő műemlékvédelem és a civil szféra erőfeszítéseinek a határokon átívelő összefogás következményeként 1996-ban kezdetét vette a Torockó Értékvédő program, amely a település építészeti értékeinek, a település egységes arculatának megőrzését tűzte ki célul. Az azóta is egyedülálló kezdeményezés kihívásairól, eredményeiről, nemzetközi sikeréről számos cikk, konferencielőadás, kiállítás és néhány reprezentatívabb kiadvány is született (Furu 1999, Furu 2006, Furu 2009a, Furu 2009b, Furu 2012a, Furu 2012b). A *Korunk* lapjain 2000-ben jelent meg rövid írás (Furu 2000), mely a népi építészeti értékek ismertetésén túl az értékvédő programot is felvázolta, említve a torockói értékvédelem legnagyobb nemzetközi sikerének számító Europa Nostra Díjat is. A torockói értékvédelem nem várt folytonossággal 1996-tól kezdődően máig működik, a népi építészeti örökség védelme tágabb kontextust kapott, településszintű értékvédelmi mozgalmáá nőtte ki magát. Ezzel párhuzamosan, természetesen tu-

**A Torockó Értékvédő
Program immár
két évtizede
a Kárpát-medence egyik
legépebben fennmaradt
népi építészeti
együttesének aktív,
ösztönző jellegű
integrált védelmére
törekszik.**

datos szervezést és előkészítést követően beindult a kulturális örökségre alapozó faluturizmus, amely fokozatosan a település legjelentősebb iparágává vált. Torockó lakóinak élete megváltozott, kapcsolatrendszerük kitágult. A falu vitathatatlanul rákerült a Kárpát-medence kulturális és turisztikai, illetve Európa műemlékvédelmi térképére. Néhány éve Torockó rajta van a világörökségi helyszínek várományosi listáján, a közelmúltban pedig a hungarikumok listájára való felvételtől hallhattunk. Sok minden megváltozott, és sok minden felgyorsulva tovább változik. A nyitás, a lehetőségek, a gazdasági növekedés kellemes fuvallata egyre erősebb szellővé, majd viharos szellé változott, a kívülről érkező hagyományörző civilek a völgy szépségét és a helyiek vendégszeretetét élvezni kívánó turisták mellett házat, telket vásárló idegenek, és tekintélyes üzleti házonra számító vállalkozók vagy szerencsét próbáló ügyeskedők is érkeztek. Minden bizonnyal a mögöttünk álló majd negyed évszázad a kulturális örökség megőrzése jegyében telt el, de ahogy a kilencvenes évek elején a falu életében fordulópontot érzékelhettünk, nem vitás, hogy Torockó újabb fordulóponthoz közeledik. Az új helyzet új kihívásokat hoz, a felmerülő kérdésekre új válaszokat szükséges keresni: vajon fenntartható és stabil-e Torockó kulturális örökségének védelme, vajon meddig fejleszthető a turizmus, jó-e hogy a Torockóra érkező turisták száma időszakonként a helyi lakosság többszöröse, vajon tud-e Torockó megfelelő, hiteles értékeket látni kívánó, az eredeti népi kultúrát érezni akaró látogatókat vonzani, vagy a tömegturizmus felszínes értékítélete mentén a falu átkalibrálja kínálatát a népies másolatok irányába. Vajon egyáltalán megmarad-e, megmaradhat-e Torockó a Szigethegység különleges színfoltját képező magyar közösségként, vagy új közösség van születőben? Kétségtelenül érdemes újra összegezni, újra áttekinteni az eredményeket és a kihívásokat, a lehetőségeket és a veszélyeket.

A népi építészeti örökség

■ A vasbányászat és -feldolgozás által meghatározott torockói gazdasági folyamatok a közösség társadalmi fejlődését is rendkívüli pályára állították (lásd bővebben Furu 1994, Furu 2002, Furu 2005, Furu 2006, Furu 2010, Furu 2011, Furu 2015). Több mint négyszáz éven keresztül, a 14. század végétől egészen a 19. század végéig bányászták és termelték itt Erdély – minőségében és mennyiségében is legjelentősebb – vasát (Jakó 1976. 62–79.). Torockó tagolt jobbágytársadalma előrevetítette a kapitalizmus munkaszervezési formáit (Dr. Kós 1972b. 52–80.). A lakosok jelentős jövedelme különleges társadalmi folyamatoknak volt kovásza, ugyanakkor a helyi oktatás fejlődésének (Vincze 1993. 34–49.), a népi írásbeliség korai kialakulásának és elterjedésének is kedvezett. A jobbágyátszóló szabadulásért folytatott évszázados küzdelem beadványai, majd a 18. században felbukkanó „hamis levél” és az ehhez kötődő „nagy per” ismert és gazdagon dokumentált események, melyek létrejöttében kimutatható külső hatások ellenére is híven tükrözik a közösség átlagosnál magasabb szintű műveltségét, fejlett írásbeliségét és politikai tájékozottságát (Jakó 1976. 62–79.). Tudjuk, hogy Torockó történetének e fordulatokban gazdag, széles körű összeesküvése nem járt eredménnyel, ám hatása sok tekintetben befolyásolta a lakosok öntudatát. A stájer származás és az egykori szabadság mítosza mélyen beleivódott a helyiek lelkébe, formálta és tágitotta történeti tudatukat, erősítette identitásukat.

Torockó szabályos településszerkezete, mely egy elnyújtott téglalap alakú tér köré szalagtelkes, elágazó utcás rendszerbe szerveződik, feltételezéseim szerint egy késő középkori telepítés eredménye. (A településrendszer kutatásához nélkülözhetetlenek lennének a templom és a piactér régészeti feltárásai. Ezek hiányában megállapításainkat csupán az utca és telekrendszer topográfiai vizsgálatára alapozhatjuk, mely feltételezéseket az esetleges jövőbeni régészeti feltárások árnyalhatnak vagy cáfolhatnak.) Torockó tehetősebb lakóinak igényessége az építészetben is nyomot hagyott. A pitvaros két- vagy háromhelyiséges boronaházakba faragott, nemritkán évszamos felirattal ellátott ajtó- és ablakkereteket helyeztek (B. Nagy 1970. 93.). Az ablakkereteket, egy korábbi véres megtorlás emlékére, vörösre festették. Sajátos és Erdélyben máshol fel nem lelhető jellemvonás a boronafalak ablakszintjéig való tapasztása és fehérre meszelése is. A 18. században Torockón már kőházak is épültek, abban viszont biztosak lehetünk, hogy ez az építési mód még korántsem volt elterjedt (Zsakó 1944.4–13.; Oszváth 1999).

A házakat a pitvaros házövezet más területeihez hasonlóan kemencével és cserepes kandallóval fűtötték. Formailag sajátos a katlant is tartalmazó ún. füles kemence: a kupola fűlszerű kitüremkedései a mozgatható sütőharangok foganatyúira emlékeztetnek. A szobák kandallóit szász mintákra, a szász polgári ízlésnek megfelelően, javarészt a nagyobb vásároknak kapható, kisebb részben pedig helyileg legyártott csempékből rakták. (Jankó 1893. 93–109., Furu 2010. 403–407.)

A torockói építészet egyéni jegyei formai jellegűek, egy korai jobbágyi státusz reprezentációs megnyilvánulásai. A faragott, feliratos, évszamos ajtó- és ablakkeretek, a díszes kályhacsempék a környék udvarház-építészetének mintáit követették, természetesen a népi mesterek által biztosítható minőségben, a vörösre festett ablakkeret, a kemence fülei a helyi közösség különbözőségét hangsúlyozta. A félig tapasztott és meszelt homlokzat kialakulása mögött racionális döntést feltételezünk, ugyanis a széles eresznek köszönhetően csupán a fal alsó fele van kitéve a csapó eső és a napsugárzás káros hatásának, és pont ezt védi az agyag. Az így keletkező egyedi megjelenés mindezek mellett a torockói közösség másóságát igazolja, ahogy a többi sajátos, csak erre a kistájegységre vonatkozó építészeti és tárgyi néprajzi elem is.

A jobbágyiség régen várt eltörlése, melyet az 1848-as forradalom hozott meg, tovább erősítette a település vasiparra épülő gazdasági fejlődését, hozzájárulva a társadalmi berendezkedés gyökeres átalakulásához. Akárcsak Magyarország más vidékein, a gyors paraszti polgárosulás Torockón is a gazdasági fellendülés erejéből táplálkozott, és hatását a társadalom anyagi kultúrája minden területének megújulásában, gazdagodásában is nagymértékben érezte. Az építészet tekintetében, egy már kialakult sajátos formanyelv háttérével, összetett folyamatra, párhuzamos fejlődési irányzatoknak vagyunk tanúi. A település vezető rétegei saját jobbágyi hagyományaikkal az építészet vonatkozásában is szakítani akartak. Ennek következtében a 19. század derekától kialakuló új háztípus ugyan funkcionális szempontból kapcsolódott az előzményekhez, azonban anyagbeli megfogalmazásában és formai nyelvezetében teljesen újszerű, idegen, a városok és a gazdag szász falvak építészetéhez állt közelebb (Furu 2010. 408–415.).

A klasszicista ízlésű polgárházak csoportjába sorolhatjuk azokat a javarészt kőépületeket, amelyek a 19. század húszas éveitől kezdődően jelennek meg

Torockón, és az 1870-es tűzvész utáni években terjedtek el (Furu 2006. 54–80.). Alaprajzuk az első típus örökségét őrzi, azaz szoba (első ház), konyha (pitvar), kamra (hátsó ház) felépítésű, néhol a konyha helyet cserélt a kamrával. A 60–80 cm vastag kőfalakra deszkafödém támaszkodik, mely esetenként vakolt és mennyezetstukkóval díszített, de nem ritka a boltozott első szoba sem. Tetőidomuk túlnyomórészt vízvetős, csonkakontyos, fehérre meszelt oromfallal, cserép- vagy hódfarkúcserep-héjazattal, az oromfal csúcsán a protestáns hitre utaló csillogos oromdísszel.

E típust az arányaiban és díszítésében egyaránt jellegzetes homlokzatképzés jellemzi. A homlokzatot vízszintes irányban egy kevésbé hangsúlyos övpárkány és gazdagon díszített, esetleg fogazatos ereszpárkány tagolja. Az ablakok által határolt mezőkben általában íves vagy kváderes fejezetű, kanelurás vagy kváderes pilasztert alakítottak ki. Az ablakok alatt szalagfonatos díszítésű, ritkábban geometrikus vagy üres tükrök találhatók. Az ablaknyílások fölötti mező gazdag, jellemző a félkörös virágszirnos timpanon-díszítés, melyet szegélyezhet csipkézett téglalap alakú stukatúra vagy ívelt, esetleg a ház teljes szélességét övező párkány. A meszelt tégl oromfalon általában ablak nagyságú nyílás található.

E házak értékes tartozékai a mívesen elkészített kovácsoltvas záruk, kilincsek, ajtógombok, hevederpántok, reteszek és támkúpok, a nyílszerű ablakrácsok és egyéb vasalatok. A bejárat felett szokták elhelyezni a faragott kő emléktáblát, melyen az építetőket és az építés idejét örökítették meg.

A homlokzatképzés gazdagsága, mint a klasszicista ízlésű polgárházak legjellemzőbb formai eleme, 1860 után alakult ki, majd az 1870-es és 1887-es tűzvész utáni nagy építkezések során terjedt el (Orbán 1871. 218.).

Tömegarányaiban a polgáris torockói épületek, akárcsak a 19. század második felében, keresztcsűrössé alakuló udvarelrendezése a szász települések jellegét idézi. Ennek oka természetesen nem a torockóiak német eredetében keresendő, hisz sosem tartoztak társadalmilag vagy akár etnikailag a szászság csoportjába, anyagi kultúrájuk fejlődése is külön utakon járt. Bizonyos, hogy a magukat német eredetűnek valló és a szászokéhoz hasonló kiváltságokra vágyó torockóiak – amikor ez a szabadság sok évtized után megadatott – építészettükben is követték az erdélyi német települések példáját. A vaskereskedelem foglalkozó, sokat utazó helyiek jól ismerték többek között a Szászföldet is, mely – mint azt már bizonyítottuk – az erdélyi városok, kisvárosok építészettét követte.

Az eklektikus polgárházak jellemzőikben szorosan kapcsolódnak a fentebb leírt típushoz, szerkezeti és alaprajzi felépítésük nagyrészt azonos, tulajdonképpen a korábbi polgári jellegű házak új divat szerinti változatainak tekinthetők. Sajátosságuk a városi építészeti eklektikus ornamentikájának alkalmazásában rejlik. Megjelennek a szélesebb, vakolt ajtó- és ablakkeretek, a vastag, hajlított timpanonok, a kanelurás, esetleg kettős féloszlopok, betétes tükrök, figurális párkányok, erőteljes sarokarmírozások. Az általános eklektikus formakincs mellett feltűnnek teljesen egyedi vagy csak néhányszor ismétlődő díszítőelemek is.

Természetesen Torockón is, akárcsak más vidékeken, a polgárosodás építészeti megújító felhajtóerejéből a szegényebb rétegek kimaradtak. A míves polgárházakkal egy időben a falu bányászok által lakott részein szerényebb, népi vagy paraszti jellegű házak is épültek, melyek részben követték a gazdagabb házak arányrendszerét, ám anyaghasználatukban a korábbi hagyományokhoz igazodtak, azaz boronából, esetleg zsilipes rendszerben épültek. Ugyanez mondható el a tájegység másik falujáról, Torockószentgyörgyről, ahol a jobbágyi stá-

tus nem teremtette meg a polgárosodás lehetőségét, legfeljebb néhány épületet emeltek kőből, ritkán készültek vakolatdíszek, a legtöbb lakóépület még a harmincas években sövényfalas, esetleg boronafalás, magas szalmafedelű, füles kemencés, pitvaros ház volt.

A 20. században, akárcsak a Kárpát-medence egyéb régióiban, a népi építészet Torockón is az integrálódás útjára lépett. A 20. század elején a vasbányászat és -feldolgozás részben a nyersanyagtartalékok kimerülése, részben a technológiai modernizálás teljes hiánya miatt megszűnt, a gazdasági visszaesés hatására a település lakossága csökkenni kezdett. Fokozatosan megszűntek mind a településen belüli rangbeli különbségek, mind Torockó és Aranyosszék vagy a tágabb környezete közti eltérések; az új lakóházak itt is, máshol is ugyanazokat a semleges, általánosan elterjedt vonásokat követték. Egyfelől a 20. században szinte folyamatos gazdasági visszaesésnek, a lakosság elvándorlásának, másfelől a 19. századi épületanyag jó minőségének, lakhatóságának következtében Torockó az építészeti globalizációt hozó ezredfordulót jelentős és különlegesen értékes építészeti örökség birtokában érte meg.

A torockói értékvédelem

■ A Torockó Értékvédő Program immár két évtizede a Kárpát-medence egyik legépebben fennmaradt népi építészeti együttesének aktív, ösztönző jellegű integrált védelmére törekszik (Furu 1999, Furu 2000, Furu 2006, Furu 2009a, Furu 2009b, Furu 2012a, Furu 2012b, Balassa–Furu 2011). Műemlékvédelmi szakmai körök kezdeményezésére azzal a céllal jött létre, hogy megakadályozza Torockó több száz éves múltra visszatekintő, összefüggő házsorai és egyedi műemlékei által egyaránt egyedülálló, ugyanakkor veszélyeztetett építészeti örökségének saját tulajdonosai általi fokozatos átalakítását, az együttesek megbontását. Dr. Román András neves budapesti műemlékvédő építész és politikus előterjesztése nyomán Budapest V. kerületének önkormányzata 1996-ban úgymond örökre fogadott két erdélyi települést: határozatot hozott Torockó és Énlaka építészeti öröksége megőrzésének anyagi támogatására. Az értékvédő program eszköze egy támogatási rendszer, amelynek technikai lebonyolítását Torockó esetében évi mintegy 22-25 000 euró költségvetéssel a kolozsvári székhelyű Transylvania Trust Alapítványt végzi.

1996-tól kezdődően Torockón mintegy 130-140 ingatlan tulajdonosa veszi át évente egyszer a havi fizetés nagyságrendjének megfelelő *karbantartási támogatást*. A támogatás folyósításának három feltételét a támogatási szerződés tartalmazza: a tulajdonos elvégzi háza körül a megfelelő karbantartási munkálatokat, nem változtatja meg épületei értékes építészeti és utcaképi elemeit, illetve változtatási szándékaival szaktanácsért az alapítványhoz fordul, és az alapítvány ajánlásai szerint cselekszik. A pályázati úton ezenfelül szétosztott *helyreállítási támogatás* nagyobb munkálatok ellenőrzött elvégzését teszi lehetővé.

A Torockó Értékvédő Program a műemlék-tulajdonosokkal és a helyi önkormányzattal való együttműködésen alapszik. A program műemlékvédelmi stratégiája elsősorban a még megmaradt értékek továbbörökítését, ápolását tűzte ki célul. Nem törekszik valamely korábbi állapot mindenáron való visszaállítására, sem a jelenlegi helyzet merev rögzítésére, ezzel ellentétben azt szeretné elérni, hogy a hagyományos értékek megtalálják a helyüket a település jövőbeli, egészséges gazdasági fejlődésen alapuló életében.

A program indulásakor a cél elsősorban a műemléki szempontból nem megfelelő változtatások elkerülése volt. A támogatási rendszerrel azonban az esetek döntő többségében ezt ki lehetett küszöbölni, sőt az adomány anyagi ereje azt eredményezte, hogy a faluban rendszeressé vált a karbantartás, és az épületállomány állapota látványosan javult.

Az elmúlt húsz évben Torockón a támogatott ingatlanok 95 százalékában az adományok értékét 100-150 százalékot meghaladó összeget fordítottak önerőből – gyakran ismételten – karbantartásra, javításra. A pályázati úton elosztott helyreállítási támogatásból eddig mintegy 120 épületen végeztek el restaurálási, szakvéleményezési, tervezési és felmérési munkálatokat.

Összességében a falu mintegy 160 népi építészeti műemlékén sikerült sokféle beavatkozást elvégezni. Leggyakrabban épületenként, szakaszosan dolgoztak, átfogó, teljes helyreállításról a magas költségek miatt csak kivételes esetekben lehetett szó. A legtöbb munkálat homlokzat-helyreállítás, tető-, illetve héjazatjavítás, szerkezeti beavatkozás vagy gyorsbeavatkozás volt. Elsősorban az utcakép javítását szolgálja a régi, díszes fakapuk helyreállítása, valamint az oda nem illő fémkapuk hagyományos kialakítású, új fakapura történő cseréje. Szintén utcaképi hatásuk miatt kezdeményeztük nem hagyományos ingatlanokon elvégzett munkálatok támogatását, a közkutak rehabilitálását vagy az elpusztult oromfali csillag alakú csúcsdíszek pótlását.

A munkálatok jelentős része a tulajdonosok kezdeményezésére, saját vagy felfogadott helyi mester munkája révén valósult meg. Ritkábban az alapítvány kérte fel a tulajdonosokat egy-egy elengedhetetlenül szükséges beavatkozás elvégzésére. Az éves általános támogatásból megvalósuló munkálatok esetén pénzügyi elszámolási kötelezettség vagy határidő betartása a tulajdonosokat nem terheli. Szorosabb kereteket szab a pályázati úton elnyerhető helyreállítási támogatás, amelynek mértéke is jelentősebb.

A program stratégiájának része a tulajdonjog alapú védelem. Budapest V. kerületének önkormányzata 1998-ban megvásárolt Torockó főterén egy lebontásra ítélt, klasszicista ízlésű polgárházat, amelynek sikeres helyreállítása és a hasznosítás érdekében új épületrésszel történő kiegészítése 2004-ben befejeződött. Az épületet a továbbiakban a támogató vendégház céljaira hasznosítja. 2000-ben az alapítvány további két veszélyeztetett ingatlant vásárolt meg és állított helyre: az 1749-ben épült lakóház a torockói néprajzi tájegység leghitelesebben megőrzött népi építészeti emlékének tekinthető, az 1668-ra datált, súlyosan lepusztult jobbágyház pedig a Kárpát-medence egyik legrégebbi parasztháza.

A műemlékvédelem szakmai alapját a 160 hagyományos ingatlan építészeti adatait tartalmazó adatbázis és az állandó építészeti kutatómunka képezi. Az adatbázisban szereplő épületek műszaki felmérése nagyrészt az 1996–1998 között szervezett diáktáborok során készült el. Ily módon a program figyelemre méltó oktatási célt is szolgált. Ugyanakkor a helyreállítási folyamat, amely munkát biztosít a helyi kőművesek, ácsok számára, lehetőségeket teremt a műemlék-épületek felújításával kapcsolatos sajátos szakmai fogások oktatására, a hagyományos mesterségek továbbörökítésére.

A támogatások rövid távú anyagi motivációja mellett a faluturizmus adta lehetőségek hosszú távú anyagi előnyeit az alapítvány már a műemlékes folyamatok elindításakor ismertette a falubeliekkel, körvonalazva, hogy a felújított műemlék bevételt teremtő vendégházként is üzemeltethető. A műemlékvédelemnek is köszönhető növekvő idegenforgalmi vonzeró hatására a településen eddig mint-

egy 50 tulajdonos szerezte meg, részben az alapítvány szakmai hozzájárulásával és támogatásával, a faluturizmus működtetéséhez szükséges engedélyeket – az idegenforgalom pedig a település legerősebb ágazatává vált.

A faluturizmus terjedésével egyre gyakoribb a funkcionális átalakításra, illetve új ingatlan építésére való igény. Erre a kihívásra az alapítvány részben a műemléki védettség jogi és hatósági életbeléptetésével, részben pedig a tervezési folyamat támogatásával próbált válaszolni. Az alapítvány felterjesztése eredményeként a Műemlékek Országos Bizottsága 2000 októberében elfogadta Torockó teljes belterületének építészeti és urbanisztikai védett övezetté való nyilvánítását. Ez a státus országos szintű jogi műemléki védettséget jelent Torockó hagyományos épületei számára: a völgy teljes területén csak műemlékes szakhatósági engedéllyel lehet bármilyen építészeti beavatkozást végrehajtani. Így az értékvédő program ösztönző jellegének hiányosságait ellensúlyozhatják a műemlékes szabályozások megszorításai, de sajnos a törvények rugalmas alkalmazása Torockó esetében is aggodalomra ad okot. Sajnos pontosan a rendszer elégtelenségeiből, a felelősségre vonás kevésbé hatékony volta miatt nem lehet teljességgel kiszűrni az engedély nélkül építkezőket, és gyakori, hogy egy egyeztetett engedélyezési tervben foglaltakhoz képest más épül meg. Nem büszkélkedhetünk kiváló illeszkedő épületekkel sem, és általában csak a munka résztvevői tudják, hogy egy új épület egyeztetése mekkora erőfeszítést jelent, és esetleg semleges vagy nem túl sikeres esztétikai megjelenése milyen ijesztő, a teljes együttes hatalmas értékét veszélyeztető eredeti elképzelést helyettesít.

Az értékvédő program mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy a műemlékvédelem a falu fejlődésének, mindennapjainak hangsúlyos részévé vált. Kétségtelen, hogy a Kárpát-medence egyik legépebben fennmaradt népi építészeti együttese a gazdasági-politikai átmenet viharos esztendőit műemléki integritását nagymértékben megőrizve vészelt át. Az épületek műszaki állapota jelentősen javult, a faluturizmusra alapuló gazdasági fejlődés az építészeti örökség fenntartható fejlődésének feltételeit is megteremtette.

A Torockó Értékvédő Program, az Europa Nostra Bizottság 1999-ben elnyerte a Europa Nostra Díj – romániai műemlék-helyreállítás számára először megítélt – érem fokozatát. A díj megítélésében az elért eredmények mellett szerepet játszott a program összetettsége: a torockói értékvédelem követhető példája az önkormányzatok határokön is átnyúló partnerkapcsolatára, valamint az ingatlanulajdonosok és egy szakmai civilszervezet együttműködésére épülő műemlékvédelmi programnak egy olyan régióban, ahol a gazdasági és társadalmi változások egyértelműen veszélyeztetik az építészeti örökséget.

Legfontosabb talán, hogy sikerült a köztudatba táplálni az értékek becsülését, tiszteletét, a torockóiak előtt világossá vált, hogy nemcsak kulturális kötelesség, de gazdasági lehetőség is a hagyományos építészet megőrzése.

A jövőre vonatkozóan viszont megállapítható, hogy az idegenforgalom gazdasági ereje nemcsak jó irányba befolyásolhatja az építészeti örökség sorsát. Folyik a küzdelem világörökségi státusz elnyeréséért, a települést övező kultúrtáj védelméért, de a településszövetbe ékelődő új építészet minőségéért is. Minden biztonnal ma már kevésbé kell tartanunk műemléképületek lebontásától, mint húsz évvel ezelőtt, annál inkább félhetünk azonban az oda nem illő cicomák, rosszul értelmezett fejlesztések, túlzott tatarozások és a gazdasági fellendüléssel járó aránytalan új épületek romboló hatásától. Éreztetni már hatását a kereskedelem által felfuttatott, oda nem illő hőszigetelő ablakok divatja, amelyek – szomo-

rúan tapasztalhattuk – védett ingatlanokon is megjelentek. Egyre több telekre készül, formájában a hagyományos torockói házakat hűen másoló, ám aránytalanul széles és magas új turisztikai panzió. Ezek egy része létező ingatlanok közvetlen szomszédságában vagy velük egy telekre kerülve bontja a falu hagyományos léptékét.

Míg az egyes telkek esetén a hagyományos építészet védelme viszonylag sikeresen ellenőrzött, a közterek állapota egyértelműen romlik. A burkolatok elhanyagoltságánál sokkal zavaróbb az, ahogy a terek használatának rendszerét semmi sem garantálja. Míg a faluturizmus felfejlődése előtt a hagyomány és a konszenzus biztosította a közterek megfelelő működését, azaz a vajorban szőnyeget mostak, az állatok este és reggel ott ittak, a tehéncsorda és a szekerek kijelölt helyeken vonultak, és néha elhajtott egy-egy autó, ma egy átlagos nyári napon a település közterein a turisták autókat és autóbuszokat kerülgethetnek. Autóbuszok állnak a házak előtt, kiskocsik parkolnak a vajor körül, egy-egy zsúfoltabb napon a házsorok vagy a Székelykő fényképezése is akadályokba ütközik, nem beszélve az egykori falusi élet idilli csendjének teljes hiányáról. Néhány ház előtt kirakott vásári bővli takarja a homlokzatokat. A Korondon, Töröcsváron és egyéb országúti parkolóban is kapható áruk mellett torockói varrottas vagy helyi népművészeti termék alig látható. A tér legkiemeltebb sarkán egy kisbuszhoz kapcsolt rögtönzött sátorból és a mellé helyezett reklám-hűtőszekrényekből kürtöskalácsot és üdítőt árulnak. A létesítmény költöztethető ideiglenességének láthatóan ellentmond a tér kövezetétől teljesen elütő, a vendégek komfortját biztosítani hivatott műköjarda. Különböző méretű és jellegű reklámpannók hirdetnek szolgáltatásokat. Mindez természetesen műemlékvédelmi szakhatósági engedély nélkül kerülhetett a térre. Az önkormányzatot ez a tény láthatólag nem hozza zavarba, ahogy akkor sem folyamodtak tervezőhöz vagy engedélykéréshez, amikor gazdag és szerteágazó testvérvárosi kapcsolatainak emlékét állítva a vajor közvetlen közelében egy kerítéssel körbevett termésköre emléktáblákat helyeztek. Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a görögkeleti templom telkén felállítandó feszület vagy a templom környezetében álló fabarakk esetében sem állhatott elő senki az ellenőrzés vagy szakmai érvek érvényesítésének igényével.

Hangsúlyozom, nem a térhez kapcsolt tevékenységekkel, a kereskedelmi felületek, a hirdetések vagy az emlékhelyalakítás igényével van gond, hiszen ezek természetes és reális igények egy település életében. A baj az, hogy a magát az értékvédelem támogatójának tartó önkormányzat két évtizedes szakmai együttműködés után sem érzi, hogy a település csak nyerhet, ha az ehhez hasonló döntések előtt megfelelő szakemberekkel egyeztet. A település ugyanis rendelkezik egy engedélyeztetés alatt álló korszerű és kellően műemlékbarát rendezési tervvel, melynek készítői párbeszédet folytattak és folytatnának a helyiekkel. A műemlékvédelmet menedzselő alapítvány szakmai háttérét szintén különböző szakterületeket képviselő szakemberek jelentik, akik nemzetközi tapasztalattal rendelkeznek, és biztosíthatnák a település megfelelő fejlesztésének elméleti előkészítését, lényegében a felvetett kérdésekre már eddig is konkrét elképzelések sora született.

Veszélyes az infrastrukturális befektetésekkel kapcsolatos, nem megfelelően ellenőrzött közbeszerzési folyamatok hatása is: volt rá példa, hogy az állami monopóliumként működő villamosművek felújítási munkálatai kapcsán a műemléki hatóság céltudatos megkerülésével csúfítottak el számos homlokzatot. Hasonlóan visszas magának a műemléki törvénykezésnek az alkalmazása, a törvé-

nyes utat bejárni kívánók a változó jogszabályok terhe alatt hosszú hónapokig várakozhatnak, mialatt egyesek számára lehetséges az engedély nélküli azonnali cselekvés.

Egyértelmű tehát, hogy a torockói értékvédelem és településfejlesztés keretében bőven van még feladat és kihívás. A folyamat kulcsszereplője megítélésünk szerint az önkormányzat, melynek munkáját szakmai szervezetek, alapítványok csak segíthetik, de nem pótolhatják. Bölcs és hatékony lépésekre lenne szükség a település korszerű és műemlékbarát fejlesztésért. Jó lenne, ha a közpénzen elkészített víz- és szennyvízhálózat több év után végre működhetne. Szükség lenne az általános rendezési tervben megjelölt területen személygépkocsik és buszok számára parkolók kialakítására. Fontos lenne egy turisztikai információs központ létrehozása és mindezen létesítmények személyi erőforrásainak biztosítása.

Még fontosabb lenne a település turisztikai tevékenységeinek megfelelő mértékben tartása, egyrészt a helyes önkormányzati marketing biztosításával, másrészt a nem megfelelő folyamatok visszaszorításával. Ezt kellene hogy kövesse a település közvetlen környezetének rendben tartása, különös figyelemmel a táj védelmére – tudva, hogy a Székelykő természetvédelmi terület. (Torockó természeti környezetének védelme és jelenlegi áldatlan állapota talán külön cikket érdemelne.) El kellene kerülni azt, hogy a falu mezőgazdasági területein rögtönzött menedékházak, lakókocsik és egyéb létesítmények zavarják a mezőgazdasági kultúrtáj összhangját, ami nélkül a település hagyományos jellege is csorbul. Távlati célként fontos lenne a néhány kilométerre eső, a vashányászathoz kapcsolható egykori bányászati övezet kutatása és turisztikai hasznosítása is.

Az önkormányzat mellett a torockói jövőkép fontos eleme lehetne a vendégfogadók érdekképviselete, ezek civilszervezetben való összefogása is. Egy ilyen szervezet küldetése a szolgáltatások színvonalának emelése mellett a településfejlesztés támogatása lehetne. Jelenleg Torockón az országos piaccal összevetve egy viszonylag alacsony árfekvésű turisztikai kínálatról számolhatunk. Sokan érkeznek, de keveset költenek. Sok vendég továbbra is csak átutazó, akit nem sikerül megszólítani. Mindenki számára előnyösebb lenne igényesebb és többet költő vendégekre alapozó, magasabb színvonalú kínálatról működő turizmus felépítése. Ezzel szemben a folyamatok sajnos ellentétesek. Példa erre a helyi turizmus mellékhajításaként az elsősorban fiatalok számára meghirdetett többnapos fesztivál, melynek során a fesztivál szervezőivel együtt a műemléki teret elfoglaló és ennek vizuális értékeit teljesen figyelmen kívül hagyó szolgáltatók nagy része is kívülről érkezik. Ezért a rendezvény végén a vendégekkel együtt feltehetően a haszon jelentős része is elhagyja a falut. Bizonyára nem ez lesz az egyetlen olyan vállalkozás, amely a torockói lakosok által hosszú évek munkája révén felépített hírnévre (brendre) próbál építeni. A mindkét fél számára előnyös megoldás megtalálása és érvényesítése csak erős, működőképes helyi közösség mellett képzelhető el.

Természetes, hogy Torockón csaknem minden aktív közéleti szereplő érdekelt az örökségvédelem és az erre alapozó turizmus sikerében. Ám az eszközök és módszerek tekintetében, a hitelesség elvének elfogadásában sok az értetlenség és félremagyarázás, amely a folyamat sikerét veszélyezteti. Reméljük, hogy a nemzeti értéktárba való felvétel tovább erősíti azt a figyelmet, ami a nemzeti örökség sikeres hosszú távú védelméhez elengedhetetlenül szükséges, és újabb húsz év elteltével az elemzők megmaradt és megbecsült értékekről, fejlődő erős közösségről számolhatnak be.

■ IRODALOM

- B. Nagy Margit: *Szépülõ otthonok*. In: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1970. 85–150.
- Balassa M. Iván – Furu Árpád: *Torockó*. In: Balassa M. Iván – Dobosyné Antal Anna (szerk.): *A területi védelem színe és fonákja*. XVII Népi Építészeti Tanácskozás Békés, 2010. szeptember 30.–október 2. Kiadja: ICO-MOS Magyar Nemzeti Bizottság Népi Építészeti Szakbizottsága. Bp., 2011. 43-48.
- Furu Árpád: *Torockó, a fehérre meszelt házak városa*. Művelődés, 1993. 1. 9; Uő: *Torockó népi építészete*. Castrum, Sepsiszentgyörgy, 1994; Uő: *Torockó népi építészeti öröksége*. A Torockó értékvédõ program. Tusnád, 1999. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései konferenciasorozat kiadványa, Utilitas Kiadó, Kvár, 1999. 220–226; Uő: *Torockó népi építészeti öröksége*. *Torockó értékvédõ program*. Korunk 2000. 5. 83–90; Uő: *Népi építészeti öröksége*. Urbanismul II 2009. 2. 42-45. (Furu 2009a); Uő: *Torockó építészeti öröksége*. Transylvania Nostra, III. évf. 10. 21–29. (2009b); Uő: *Népi építészeti öröksége*. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenõ – Halay F. Hajnal – Furu Árpád: *Torockói Népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2010. 2. 352–421; Uő: „A szent vallás és az virtus virágozzék, áldás és békesség e fal közt lakozzék” – *Évszámossal házfeliratok Torockón*. In: *ACTA SICULICA 2011*. Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2011. 699–708; Uő: *The Transylvania Trust. Heritage Preservation, Rural Tourism and Sustainable Development*. In: Jacek Purchla edit.: *The 1st Heritage Forum of Central Europe*. International Cultural Center, Krakow, 2012. 145–170. (2012a); Uő: *Örökségvédelem Torockón*. Transylvania Trust, Kvár 2012. (Furu 2012b.); Uő: *Táji tagolódás Erdély népi építészeti örökségében*. doktori dolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kézirat, Kvár, 2015.
- Jakó Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 62–79.
- Kós Károly dr.: *Építkezés*. In: *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 15–92. (Kós 1972a); Uő: *Torockói vasművészet*. In: *Népelet és néphagyomány*, Kriterion Könyvkiadó, Buk., 52–80. (1972b); Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. V., Bp., 1871.
- Ozsváth Gábor Dániel: *Malomépítészet Torockón a 18–19. században*. In: *Népi építészeti örökség Erdélyben*. Szerk. Balassa M. Iván – Cseri Miklós. Szentendre, 1999. 285–314.
- Vincze Zoltán: *A torockói iskola pártfogói és tanulói. (1782–1892)*. Erdélyi Múzeum LV. kötet, 3–4 füzet. 1993. 34–49.
- Zsakó Gyula: *Egy XVIII. századi torockói napja*. Erdélyi tudományos füzetek 177. EME, Kvár, 1944.

